

Spoleczne usytuowanie pojęcia dystynktywności wśród określeń synonimicznych

The Social Location of the Notion of Distinctiveness among Synonymous Terms

Włodzimierz Lapis

Instytut Językoznawstwa, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
al. Niepodległości 4, 61-874 Poznań

lapisw@amu.edu.pl

Ważne są nie rzeczy, lecz stosunki między nimi
E. T. Bell ¹

Abstract

According to Tokarski 1980, *distinctive* means – ‘distinguishing, differing’. So much for a definition. However, this work will explore how this notion can be understood through analysis of specific texts in which it occurs. We will also address other questions, such as: what kinds of distinctive features there are, and how distinctiveness ranks among other concepts, including those which are regarded as its synonyms.

1 Wprowadzenie

Pojęcie dystynktywności w polskiej literaturze pojawia się dopiero od niedawna, stąd też często jest niedoprecyzowane i często rozumiane w sposób niejednoznaczny czy też rozmyty. W związku z powyższym, aby właściwie rozumieć społecznie przyjęte znaczenie pojęcia dystynktywności, celowym jawi się zbadanie, jak klasyfikuje się ono na tle określeń mu synonimicznych, na podstawie analizy konkretnych tekstów – zawierających je wypowiedzi. Teksty te, ze względu na ich dostępność i łatwość wyszukania, zaczerpnięte zostały z Internetu (wszystkie w XII 2006 r.). Przy ich analizie posiłkować się będziemy Słownikiem Języków Obcych (Tokarski 1980) i internetowym Słownikiem Języków Obcych.²

¹ Za Jakobson 1989, s. 226

² <http://swo.pwn.pl>

2 Usytuowanie i charakterystyka cech dystynktywnych

W większości tych tekstów pojęcie dystynktywności odnosi się do cech, przy czym najczęściej są to cechy fonologiczne. Tak też jest w poniższym fragmencie (definicja cechy fonologicznej relewantnej):

Cecha fonologiczna relewantna (inaczej cecha dystynktywna, kontrastywna, diakrytyczna lub istotna) to właściwość *fonemu*, której zmiana powoduje zmianę znaczenia wyrazów, w których ów fonem został użyty.³

Występuje tu dość luźna synonimia pojęcia dystynktywności, co jeszcze bardziej wskazuje na konieczność właściwego uszeregowania występujących tu określeń. Póki co, za Tokarski 1980, przyjrzyjmy się ich znaczeniom leksykalnym (oczywiście poza nie wymagającym wyjaśnień pojęciem „istotna”):

- **relewantna** – istotna dla funkcji komunikatywnej języka,
- **dystynktywna** – odróżniająca, wyróżniająca,
- **kontrastywna** – od kontrast: ostra różnica, jaskrawe przeciwieństwo,
- **diakrytyczna** – odróżniająca.

Za internetowym Słownikiem Wyrazów Obcych⁴, dodajmy że:

- **cecha dystynktywna** – to cecha konieczna do identyfikacji jednostki językowej.

Poszczególne powyższe określenia kładą nacisk na różne aspekty danego zjawiska. Mówią, że cecha relewantna jest (zgodnie z definicją) istotna dla funkcji komunikatywnej języka poprzez odróżnianie (dystynktywność, diakrytyczność), i to dokonane w sposób znaczny, ostry, wręcz jaskrawy (kontrastywność).

Z jasnym rozróżnieniem cech spotykamy się dopiero w poniższym tekście:

*W budowie sylab zawarty jest klucz do kodu językowego. Różnice między nimi, czyli ich cechy diakrytyczne (dystynktywne i delimitacyjne) pozwalają na wyodrębnianie i rozpoznawanie jednostek znaczących.*⁵

Tekst ten:

- 1) z jednej strony definiuje pojęcie cech diakrytycznych (jako „różnicujących” obiekty do których się odnoszą)
- 2) a z drugiej strony wyróżnia wśród nich cechy dystynktywne (odróżniające, wyróżniające) i **delimitacyjne** (za Tokarski 1980 – *rozgraniczające*).

Sytuację tę obrazuje poniższy diagram:

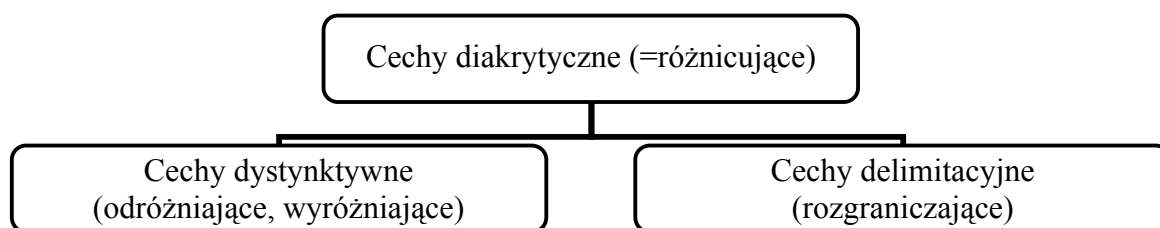

Diagram 1

Charakterystykę cech dystynktywnych podają następujące trzy teksty:

- 1) *Klocki na początku służą do zabaw konstrukcyjnych, następnie dzieci poznają cechy dystynktywne (charakterystyczne, istotne) danej litery.*⁶

³ z: pl.wikipedia.org/wiki/Cecha_fonologiczna_relevantna

⁴ z: <http://swo.pwn.pl/haslo.php?id=6526>

⁵ z: www.glusi.pl/fonogesty/fonogesty1.html

według którego cechom dystynktywnym przysługują określenia: charakterystyczne, istotne

- 2) *Fonem jest to zespół cech dystynktywnych głoski, czyli cech stałych, istotnych dla danej głoski, które służą do odróżniania wyrazów.*⁷

według którego z kolei ważne jest, że są to cechy stałe (=niezmienne), istotne dla określanych obiektów i że służą do odróżniania obiektów wyższego poziomu

- 3) **dystynktywny** - odróżniający, wyróżniający
jęz. **cecha dystynktywna** *cecha konieczna do identyfikacji jednostki językowej*
<ang. *distinctive*, fr. *distinctif*>⁸,

według którego w końcu, **cecha dystynktywna**, to **cecha odróżniająca, wyróżniająca; konieczna do identyfikacji obiektów.**

W wyniku tych rozważań możemy zmodyfikować dotychczasowy schemat do następującego:

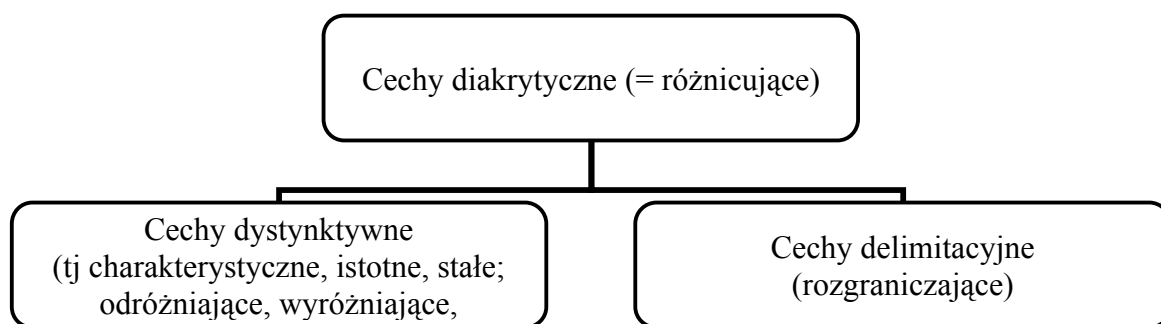

Diagram 2

Rozbicie cech dystynktywnych na absolutne i relewantne występuje w poniższym wypisie z sylabusa (z przedmiotu „fonetyka języka niemieckiego – nauka wymowy” na studiach na UJ na kierunku filologia germańska):

Absolutne i relewantne cechy dystynktywne niemieckich samogłosek i spółgłosek.⁹

Tokarski 1980 podaje następującą definicję występującego w nim pojęcia „cecha absolutna”:

Absolutna cecha rzeczy – cecha przysługująca rzeczy bez względu na stosunki, w które jest uwikłana, w przeciwieństwie do cech relatywnych.

Drugie występujące w tym tekście pojęcia – „cecha relewantna” – było już zdefiniowane przy omawianiu pierwszego tekstu (definicji cechy fonologicznej relewantne), i właśnie w oparciu o nią możemy, kryterium wyróżnienia tej cechy jest istotność, a za opozycyjną jej przyjmujemy cechę nerelewantną.

Tak więc dotychczasowe prowadzone tu rozważania można ująć w poniższym diagramie:

⁶ z: www.test-njo.edu.pl/glottodydaktyka.html

⁷ z: www.tel.debica.pl/inne/fara/fara/Df99/df_12.html

⁸ z: <http://swo.pwn.pl/haslo.php?id=6526>

⁹ z: www.filg.uj.edu.pl/ifg/jezprog.htm

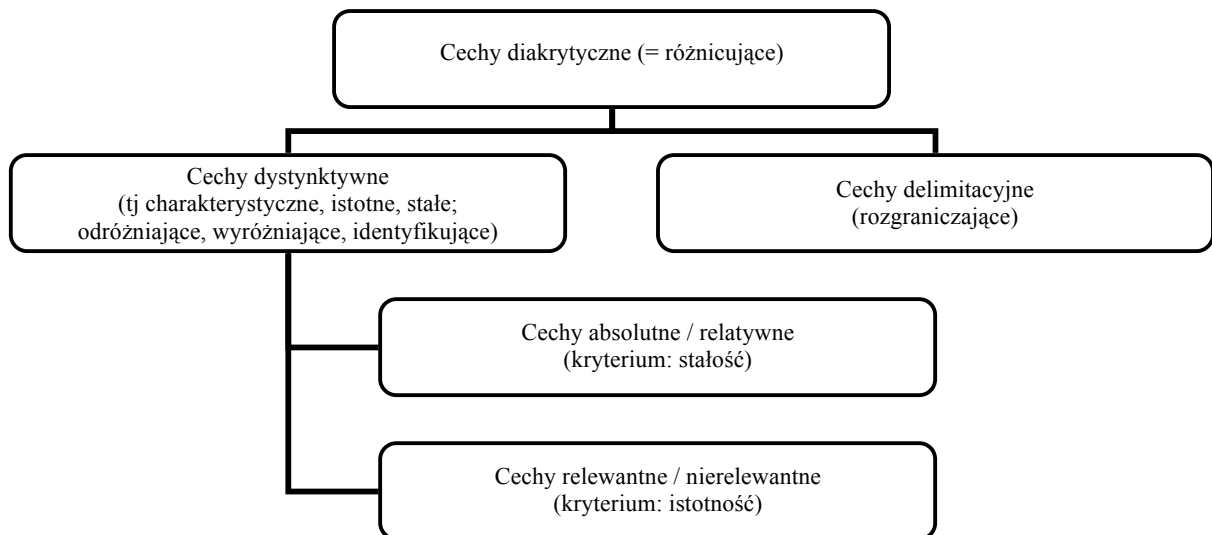

Diagram 3

W diagramie tym graficzne przedstawienie dwóch typów cech podpisanych pod cechami dystynktywnymi wskazuje, że są one aspektami, a nie rodzajami cech dystynktywnych:

- a) Odnośnie absolutności cech mamy dwa podejścia. W pierwszym z nich, cecha dystynktywna (=stała) nie musi być absolutnie stała. W zależności od kontekstu może bowiem przyjmować różne wartości (relatywne), jednak przy danym kontekście – zawsze te same (=stałe, bo takie muszą być cechy dystynktywne). Z kolei w drugim podejściu, każda cecha musi być stała (=absolutna), jednak wymóg ten stawimy na danym poziomie (głoski, fonemu, sylaby itd.), na którym chcemy, aby była ona dystynktywna. Na innych poziomach cecha ta może być już relatywna.
- b) Analogicznie jest z relewantnymi cechami dystynktywnymi. Każda cecha dystynktywna musi być relewantna (=istotna, ważna), tylko musimy wziąć pod uwagę na jakim poziomie jest ten aspekt cechy dystynktywnej rozważany (głoski, fonemu, sylaby itd.). Ta sama cecha dystynktywna na jednym poziomie może być relewantna (na co najmniej jednym musi), a na innym nie.

Ciekawym jawi się określanie cech dystynktywnych przymiotnikami [podkreślenia własne – W.L.]:

- 1) wystarczająco dystynktywna (dotyczy wyglądu urządzenia):
*Krzywizny centralnej części panelu frontowego i jej lustrzana powłoka są wystarczająco dystynktywne, żeby darować sobie dodatkowe zabiegi stylistyczne.*¹⁰
- 2) najbardziej dystynktywna (dotyczy brzmienia muzyki):
*(...) najbardziej dystynktywne w tej dekadzie [lata 80-te XX wieku – W.L.] linie basowe autorstwa Jah Wobble'a (...)*¹¹

W obydwu tych sytuacjach chodzi więc o stopień różnicy; różnicy, która nie tyle ma być uchwytta na poziomie danej cechy, lecz obiektu tą cechą opisywanego, gdyż dopiero na tym poziomie owa różnica ma dla nas znaczenie różnicujące. Tak więc:

- 1) cecha wystarczająco dystynktywna – to cecha wystarczająco odróżniająca, by można ją było nazwać dystynktywną,

¹⁰ z: www.hi-fi.com.pl/testy_hifi_cd_txt.php?id=157

¹¹ z: 64.91.229.66/~screenag/index.php?service=xtras&action=show&id=8

- 2) cecha najbardziej dystynktywna – to cecha najbardziej odróżniająca, charakterystyczna.

W tym aspekcie (w myśl definicji za Tokarski 1980 przytoczonej na początku tego paragrafu) można więc stwierdzić, że mamy tu do czynienia z aspektem kontrastywności. Cechy dystynktywne muszą być (odpowiednio, wystarczająco) kontrastywne, a zatem możemy o ten aspekt własności cech dystynktywnych uzupełnić budowany diagram, a tym samym uznać go za kompletny jeśli chodzi o pojęcia, które pojawiły się jako synonimiczne w przytoczonej na początku tego paragrafu definicji cechy fonologicznej relewantnej (wszystkie te pojęcia pojawiły się w tym diagramie).

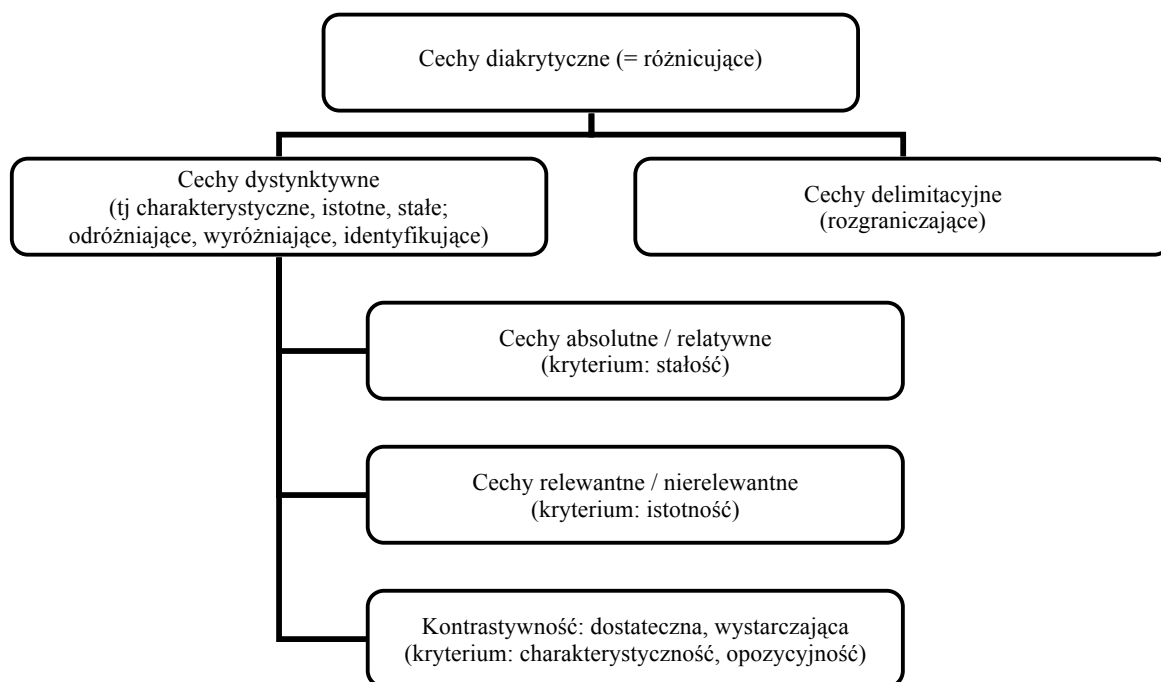

Diagram 4

Najszerzy zestaw opozycyjnych zestawień rodzajów cech znajdujemy w krótkim autorskim opisie pracy doktorskiej Kamili Borkowskiej, zatytułowanej „Uniwersalne i kontrastywne suprasegmentalne właściwości rosyjskich, białoruskich oraz polskich wypowiedzi pytających” [podkreślenia własne – WL]:

Rozprawa dotyczy ustalenia jednostek pytających w zakresie trzech języków słowiańskich: rosyjskiego, białoruskiego i polskiego. Podstawową metodą zastosowaną w badaniach jest szeroko pojmowany eksperyment z wykorzystaniem analizy instrumentalnej i metody audytywnej. Celem badań było kompleksowe wykrycie dystynktywnych zależności i współzależności wszystkich komponentów intonacji rozumianych jako zmiany kierunku przebiegu tonu, jego wysokości, iloczasu oraz poziomu intensywności. W poszczególnych jednostkach pytających badanych języków starano się ustalić pełną listę cech relewantnych / nirelewantnych, konstytutywnych / niekonstytutywnych, subiektywnych / obiektywnych. Stwierdzono, że struktura suprasegmentalna rosyjskich, białoruskich i polskich wypowiedzi pytających posiada zarówno cechy uniwersalne jak i kontrastywne. Przeprowadzone badania pozwoliły wyodrębnić podstawowe typy jednostek intonacyjnych języków: rosyjskiego, białoruskiego i polskiego. Jednostki te rozwijają nową dziedzinę wiedzy językoznawczej - fonologię suprasegmentalną.¹²

¹² z: nauka-polska.pl/raporty/opisy/synaba/75000/sn75406.htm

Jak podaje Autorka, wszystkie te opozycje służą wykryciu dystynktywnych zależności i współzależności wszystkich komponentów intonacji. Aby je określić starano się ustalić pełną listę cech:

- 1) relewantnych / nierlewantnych,
- 2) konstytutywnych / niekonstytutywnych,
- 3) subiektywnych / obiektywnych,
- 4) a w badanej strukturze wypowiedzeń stwierdzono, że istnieją zarówno cechy uniwersalne jak i kontrastywne.

Zajmijmy się pokrótce powyższymi rozróżnieniami:

- 1) Opozycja „relewantne / nierlewantne” była już wyżej omówiona, jako wyróżniona ze względu na istotność (w rozpatrywanym tu przypadku – istotna dla funkcji komunikatywnej języka).
- 2) Opozycja „konstytutywne / niekonstytutywne” – wyróżniona ze względu na stałość, istotność i komplementarność cech, z uwagi na system, w którym jest rozpatrywana (obiekty definiuje się jako koniunkcję ich cech konstytutywnych). Jak podaje Tokarski 1980:

Konstytutywna – stanowiąca podstawę, główny składnik czego; podstawowa, zasadnicza, istotna; ustanawiająca coś, stanowiąca o czymś.

Konstytutywność można więc uznać za własność cechy dystynktywnej (w opozycji do niekonstytutywności) i dodać ją do tworzonego schematu.

- 3) Opozycja „subiektywne / obiektywne” – kryterium rozróżnienia jest stałość obserwacji, bez względu na osobę obserwatora czy towarzyszące mu w czasie obserwacji uwarunkowania psychiczne. Z kryterium stałości mieliśmy już do czynienia w przypadku rozróżnienia cech na absolutne i relatywne, jednak tam było ono fizycznie przynależne obiektom (a więc bez względu na osobę obserwatora). W takim razie – jako że są to różne opozycje – omawianą tu dodajemy do tworzonego schematu.
- 4) Opozycja „uniwersalne / kontrastywne” – wyróżnione ze względu na kryterium stałości na uniwersum (**uniwersalne** – stałe na całym uniwersum, **kontrastywne** – stałe na poszczególnych jego fragmentach). Kontrastywność została już umieszczona w diagramie; teraz jednak możemy rozbudować go o własność jej opozycyjną, jaką jest „uniwersalność”.

Rozważmy szerzej ostatni z tych przypadków. Stałość (ta sama wartość, czyli „uniwersalność”) danej cechy na całym uniwersum czyni ją bezwartościową w procesie rozróżniania między sobą obiektów składających się na owe uniwersum (bo żadnych obiektów od pozostałych na tym uniwersum – jako stała na nim – nie rozróżnia). Gdy jednak cecha jest kontrastywna, to wyraźnie rozgranicza obiekty z danego uniwersum na typy przez nią wyznaczone (dokonuje podziału owego uniwersum). W każdej z klas abstrakcji tegoż podziału jest ona stała (ale nie na całym uniwersum).

W ten sposób opozycja „uniwersalne / kontrastywne”, z wymogiem kontrastywności (= charakterystyczności, opozycyjności) dla zapewnienia dystynktywności, jawi się „lustrzanym odbiciem” opozycji „absolutne / relatywne”, z wymogiem absolutności (=stałości) dla zapewnienia dystynktywności. Z tego powodu można by mniemać, że którąś z tych opozycji można by usunąć z diagramu (jako redundantną z drugą z nich). Jednak w opinii piszącego te słowa, należy obydwie te opozycje zostawić, gdyż opozycja „absolutne / relatywne” ma charakter syntaktyczny (=systemowy), a w kontrastywności chodzi o semantyczną charakterystyczność (która również ma aspekt systemowy, jednak już innej natury).

W ten sposób – po analizie resume pracy doktorskiej Kamili Borkowskiej oraz występujących w niej interesujących nas pojęć – możemy zmodyfikować poprzedni diagram do następującego (póki co z wyjątkiem informacji umieszczonych za klamrami oraz podkreśleń):

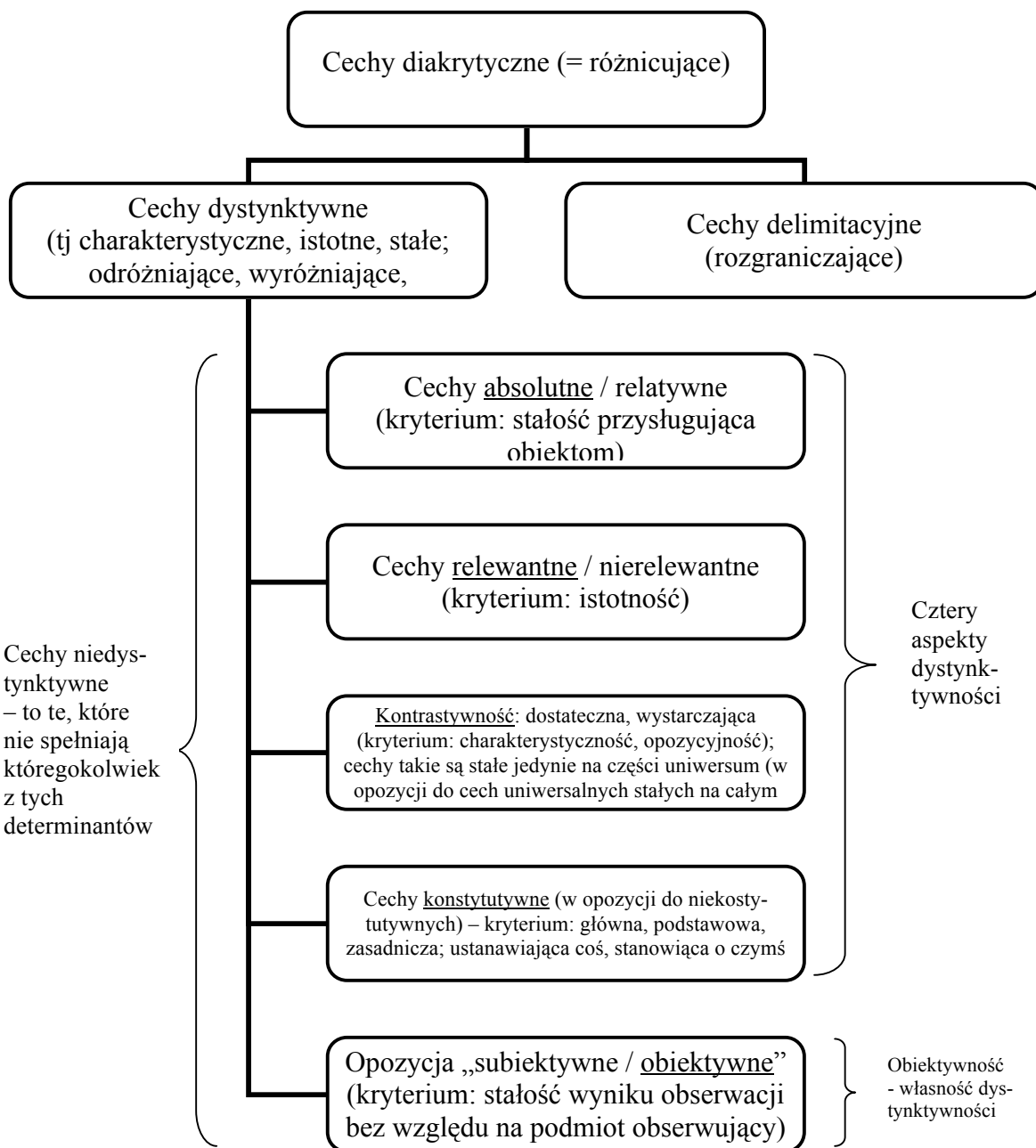

Diagram 5

3 Uwagi końcowe i podsumowanie

Na koniec odnotujmy tu, że w sylabusie do zajęć z przedmiotu „wstęp do językoznawstwa”, odbywanych na slawistyce, na Uniwersytecie Szczecińskim, podano m.in.:

Cechy dystynktywne i relewantne, determinanty, alternacja; pismo sylabiczne, pismo głoskowe. 2 godz.¹³

Takie zestawienie cech dystynktywnych i relewantnych wskazuje na ich rozgraniczenie, co z kolei jest chybione, a to ze względu na fakt, że – jak wyżej już zauważyliśmy – każda cecha dystynktywna jest relewantna. To, że doszło do takiego zestawienia, można tłumaczyć jedynie pewną niestarannością redakcyjną, która z kolei wynika zapewne z lakoniczności formy wypowiedzi, jaką charakteryzuje się sylabus.

Dla nas ważne jest tu jednak, że w kontekście interesujących nas cech pojawia się pojęcie „determinanty”, które (za Tokarski 1980: *determinant* - *każdy czynnik, którego funkcja polega na wyznaczaniu / determinowaniu czegoś*) odnosi się do wszelkich cech diakrytycznych, gdyż służą one do jednoznacznego określania obiektów (w tym przypadku fonologicznych). Podkreśla to więc systemowość opisu za pomocą omawianych tu cech, a wśród nich oczywiście dystynktywności wraz z wszystkimi jej – wyszczególnionymi w ostatnim diagramie – cechami.

Na szczególną uwagę zasługuje fakt zmiany własności cech dystynktywnych ze względu na poziom odniesienia tych cech. Już w poprzednim paragrafie podaliśmy, że absolutność / relatywność i relewantność / nierelwantność, to **aspekty** dystynktywności, gdyż w zależności od poziomu analizy, dana cecha może być absolutna lub relatywna, czy też relewantna lub nierelwantna. Analogiczna uwaga tyczy się kontrastywności / niekontrastywności i konstytutywności / niekonstytutywności – również i one są aspektami dystynktywności. Jedynie obiektywność jest **własnością** (a nie aspektem) dystynktywności, gdyż od cech w nauce formalnej (jaką jest chociażby fonologia) zawsze wymagamy, aby były one obiektywne.

Na danym poziomie cecha dystynktywna zawsze musi więc być: absolutna (stała), relewantna (istotna), kontrastywna (różnicująca), konstytutywna (podstawowa; stanowiąca, ustanawiająca) i obiektywna. Jest to pięć determinantów dystynktywności, spośród których pierwsze cztery, to jej aspekty, a ostatni – to jej własność. Fakt ten na ostatnim diagramie zaznaczono na prawo od klamer znajdujących się po jego prawej stronie oraz podkreśleniami w pięciu jego dolnych blokach.

Na koniec, aby właściwie zrozumieć pojęcie dystynktywności, przyjrzyjmy się jeszcze rozróżnieniu cech dystynktywnych od niedystynktywnych, na podstawie poniższego wypisu z sylabusa (do zajęć z przedmiotu „nauka o języku” odbywanych na kierunku filologia słowiańska w Instytucie Sławistyki Zachodniej i Południowej):

*fonetyka a fonologia, fonem, wariant fonemu, cechy dystynktywne i niedystynktywne*¹⁴

W przytoczonym kontekście, za kryterium różnicujące cechy dystynktywne od niedystynktywnych, należy wziąć istotność, gdyż to właśnie ona decyduje czy mamy do czynienia z fonemem, czy też jedynie z jego wariantem (=alofonem). Zauważmy, że w ogólnej jednak sytuacji, owo rozgraniczenie na cechy dystynktywne i niedystynktywne, możliwe jest ze względu na którykolwiek z przytoczonych już powyżej aspektów dystynktywności: absolutność, relewantność, kontrastywność, konstytutywność, czy też spełnienie zadość wymogowi obiektywności obserwacji.

¹³ z: <http://www.us.szc.pl/~slavista/programy/Wstep-pierwszy.htm>

¹⁴ z: www.iszip.uw.edu.pl/studia/syllabusy/Nauka_o_jezyku__Switkowska.html

Bibliografia

- Jakobson, R. 1989. Pojęcie cech dystynktywnych w językoznawstwie; wspomnienia i rozważania, w: R. Jakobson *W poszukiwaniu istoty języka*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy ss. 217-256
- Tokarski, J. (red) 1980., *Słownik wyrazów obcych PWN*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.